

Παρατηρήσεις στη γλωσσική εξέλιξη

1. Εισαγωγικά

Η ιστορία του παγκόσμιου πολιτισμού, που βασίζεται σε μεγάλο μέρος στη μελέτη των μνημείων, δείχνει ότι οι γλώσσες εξελίσσονται διαχρονικά (πρβ. την ελληνική γλώσσα από τα κρητομικηναϊκά ως σήμερα) σε ποικίλους ρυθμούς. Η γλωσσική αλλαγή αποτελεί χαρακτηριστικό της ζωντανής γλώσσας, που καλείται να αντιμετωπίσει τις ανάγκες του κοινωνικού και πολιτισμικού συστήματος, το οποίο τη χρησιμοποιεί ως μητρική, γλώσσα της καθημερινής επικοινωνίας, αλλά και της σκέψης, φαντασίας, παικτικής διάθεσης, μετάφρασης κλπ.

2. Γλωσσική αλλαγή

Οι γλωσσικές αλλαγές και εξελίξεις εμφανίζονται στο πλαίσιο των καθολικών χαρακτηριστικών της γλώσσας παρουσιάζοντας:

1) Αιτίες και αφορμές

Οι αιτίες (πρβ. φιλοσοφικά προβλήματα όπως οι αιτίες ως κανονικό σχήμα των φαινομένων, οι αιτίες και τα αποτελέσματα ως συνένωση αλλά ποτέ ως σύνδεση [D. Hume]), η τροπική ταυτότητα αιτίας και αποτελέσματος, όπου η αιτία δίνει στο αποτέλεσμα ταυτότητα μέσα στον χρόνο [κυκλικότητα] κλπ.), μπορούν να ενεργούν ταυτόχρονα, ετερόχρονα, διαδοχικά κλπ. και περιλαμβάνουν:

- ανάγκες γλωσσικής επικοινωνίας κλπ. της κοινωνικής και προσωπικής ζωής, περιορισμό στο ελάχιστο της νοητικής και φυσικής ενέργειας·
- πλεονεκτικότητα (πρβ. optimality, Prince & Smolensky 1993): η γραμματική αποτελεί ένα σύνολο καταναγκασμών και ένα σύστημα καλύτερης λύσης των συγκρούσεών τους, γι' αυτό και οι φωνητικές αλλαγές έχουν χαρακτήρα τυχαίο και συμπτωματικό·
- επιδράσεις παρεμβολών, αναμειξών πληθυσμών, δανεισμών κλπ. μεταξύ διαφορετικών, συγγενών ή μη, γλωσσών και διαλέκτων (πρβ. διγλωσσία / bilingualism) και μορφών της ίδιας γλώσσας (κοινή, επιχώριες ποικιλίες κοινής, διάλεκτοι, υποδιάλεκτοι)·
- δημιουργικότητα: νεολογισμοί, ιδιολεκτισμοί κλπ., που μπορούν να εξαπλωθούν, αλλά συχνά η επικοινωνιακή ένταση συντελεί στην απομάκρυνση των ιδιοτυπιών και οργάνωση, στο πλαίσιο πάντα των καθολικών χαρακτηριστικών·
- τάση λειτουργικής διαφοροποίησης της ποικιλίας, επειδή η αφθονία ισότιμων, συνώνυμων κλπ. στοιχείων σε ένα σύστημα είναι αντιοικονομική, οδηγώντας στη διαφοροποίηση των σημασιών, των συντακτικών χρήσεων κλπ., κάποτε και χωρίς άμεση ανάγκη, εφόσον οι νέες χρήσεις (πρβ. εργαλεία και όργανα) μπορεί να έχουν και χαρακτήρα τυχαίο, απροσδόκητο, παικτικό, αν και βρίσκονται δυνάμει σε αυτό (δέν αποκλείεται η ποικιλία των εκφράσεων να είναι ελκυστική στο μυαλό, γιατί έτσι αυτό εξασκείται, ετοιμάζεται για την πολυπλοκότητα του κόσμου, αλλά πρβ. τους λόγων λαβυρίνθους των φιλοσόφων στον Λουκιανό (*Ικαρομένιππος* 29.14).

2) Παράγοντες

Στις αλλαγές μπορούν να συμβάλλουν:

- ο νόμος της μικρότερης προσπάθειας, π.χ. γενικό χαλάρωμα της άρθρωσης (μή ακριβής άρθρωση, μή τελειωμένη, μή εμφατική κλπ.)·
- παρεκκλίσεις και δυσαρμονίες, π.χ. μιά παράταιρη, ασυνήθιστη κλπ. επιτόνιση μπορεί να θεωρηθεί ότι εκφράζει κάτι καινούργιο και να διαδοθεί (πρβ. και παιγνιώδη χρήση της γλώσσας) εισάγοντας νέα στοιχεία. Η σύγκρουση δύο γλωσσικών μορφών μπορεί να δημιουργήσει ασυναρτησία, που οφείλεται σε κάποια αιτία, π.χ. έλλειψη ταιριαστής εναλλακτικής έκφρασης, υφολογικές αιτίες, μεταφορά κλπ., οδηγεί προς νέες κατευθύνσεις και δημιουργεί αρμονικές τελικά μορφές (π.χ. σε επιτονισμούς, βλ. Gardiner 1932)·
- λάθη: σε ένα γραμματικό φαινόμενο (π.χ. διάκριση μορφημάτων) τα λάθη μπορούν να καταλήξουν σε μορφολογικές αλλαγές, αποφεύγοντας έτσι συγχύσεις, παρανοήσεις κλπ., π.χ. της *διαρκής προσπάθειας* (ένταξη των λόγιων επιθέτων σε *-ής / -ές* στο σύστημα της δημοτικής), ενώ ατομικά λάθη μπορούν να οδηγήσουν σε αλλαγές (πρβ. και λαϊκές ετυμολογίες όπως λατ. *thesaurus* > γαλλ. *trésor*, απο τα *très* και *or*)·
- βοηθητικά στοιχεία, π.χ. σε περιπτώσεις περιορισμού της υποκείμενης δεσμευτικής κατηγορίας (πρβ. περιορισμούς στη μετασηματιστική γραμματική, όπως του J. Ross, βλ. Φιλιππάκη-Warburton 1992), όπως *τί άκουσες τις διαδόσεις ότι βρήκανε;*, τα προσωδιακά στοιχεία βοηθούν στην υπερκέραση των περιορισμών και μπορούν να οδηγήσουν σε άλλους κανόνες·
- κινήματα: κλασικισμός – νεοτερισμός (πρβ. διπλογλωσσία / diglossia κλπ.)·
- εκμάθηση γλώσσας: η εκμάθηση κάποτε δέν συντελείται, σε πείσμα των προσπαθειών μας, π.χ. στην εκμάθηση ξένων γλωσσών (πρβ. άσκηση στη χρήση μιάς γλώσσας: υποσυνείδητη διαδικασία προς αφομοίωση)·
- λήθη και ακατανόηση: ως θετικοί και δημιουργικοί παράγοντες λειτουργούν νεοτεριστικές ωθήσεις προς ασύνειδες συνθέσεις σε νέες κατευθύνσεις (πρβ. B. de Courtenay και S. Karchevsky στον Jakobson 1973), δηλαδή η εξαφάνιση είναι μιά αναγκαία προϋπόθεση της εξέλιξης (πρβ. βιολογία) και οι παράγοντες της καταστροφής είναι σε μεγάλο βαθμό ευεργετικοί για τη γλώσσα· χρειάζεται όμως να ερευνηθεί η δημιουργία των συνθηκών για την εφαρμογή τους·
- οικονομία: συνεχής αναζήτηση ισορροπίας μεταξύ δύο μορφών πιέσεων, των συνταγματικών και των παραδειγματικών (πρβ. φωνολογικά συστήματα στα οποία επιδιώκεται μεγαλύτερη διαφοροποίηση των φωνημάτων με ίση όμως απόσταση μεταξύ τους και έτσι διατήρηση των μονάδων ευδιάκριτων, σταθερών και χρήσιμων, την πλήρωση κενών κλπ.)·
- οργανωτικές αλλαγές: προς μεγαλύτερη συστηματοποίηση των επιμέρους δομών, εφόσον το σύστημα με μεγαλύτερη και απλούστερη οργάνωση είναι πίο εύχρηστο, πρβ. χρυσή τομή μεταξύ υπερβολικού αριθμού σημείων και απλούστερου συστήματος, π.χ. μεταξύ πολυσυνθετικών γλωσσών και αναλυτικών, όπως η κινεζική· υπάρχουν περιπτώσεις όπου αλλάζει κατηγορία ολόκληρο το γλωσσικό σύστημα, π.χ. η κινεζική, αλλά συνήθως η οργάνωση γίνεται σε μικρότερες περιοχές· κατα

τον Jakobson (1971) η ρήξη της ισορροπίας οφείλεται στη συναισθηματική γλώσσα και η αποκατάστασή της στη νοητική·

- διαφορές γενεών, ομάδων κλπ.: πρβ. συγχρονική κατάσταση της ζωής των γλωσσών, αλλά και πρότυπα, συρμό, τάση αλλαγής συμπεριφοράς ως στοιχείο μεγαλύτερης συνοχής των κοινωνικών ομάδων κλπ.
- ασυμμετρία φωνητικών οργάνων, π.χ. τα σαγόνια κατα την ομιλία ανοίγουν σχηματίζοντας γωνία και όχι παράλληλα, με αποτέλεσμα ο πισινός άξονας των φωνηέντων να είναι μικρότερος, κατάσταση που επηρεάζει τις θέσεις αρθρώσεως·
- παρέκκλιση (ενδογλωσσική, πρβ. drift του E. Sapir, και εξωγλωσσική, του Ch. Hockett): πιθανώς οι γλωσσικές διαστάσεις (εκτός απο ποικίλες αναμείξεις κλπ.) οδηγούν το σύστημα σε νέα ριζική αναδιοργάνωση (πρβ. στην ιστορία της αγγλικής την ανάπτυξη των βοηθητικών ρημάτων, βλ. Lightfoot 1979, τη διαμόρφωση του νεοελληνικού μέλλοντα κλπ.)· γενικά η οργάνωση του συνολικού γλωσσικού συστήματος είναι απαραίτητη για τη διαπίστωση των εσωτερικών πιέσεων και τάσεων και την ερμηνεία των διαχρονικών μεταβολών·
- ιδιολεκτικές πραγματώσεις: ιδιόλεκτα επι των οποίων επιδρούν άλλα ιδιόλεκτα, κανονιστικές μορφές (πρβ. επιδράσεις σχολείου, λογοτεχνίας κλπ.), άλλες γλώσσες, διάλεκτοι, περασμένες, παλιές, αρχαίες μορφές, ποικιλίες γενεών κλπ. και στιγμιαίες, μοναδικές πραγματώσεις, που δημιουργούνται και, άν δέν γραφούν, χάνονται, μπορούν να παίζουν κάποιο ρόλο (πρβ. και ατομικές, μοναδικές πράξεις και ενέργειες).

3) Αποτελέσματα

Τα αποτελέσματα μπορούν να είναι:

- διάσπαση: διαλεκτοποίηση, απομόνωση (πρβ. αρχαίες και νέες ελληνικές διαλέκτους·
- διεθνοποίηση, π.χ. ελληνιστική Κοινή, σημερινή αγγλική·
- αναβίωση νεκρών γλωσσών, π.χ. εβραϊκή·
- συνεχής οργάνωση της γλώσσας: σε υποσυστήματα, που εμφανίζονται για να βοηθήσουν τη γλώσσα στην καλύτερη λειτουργία, αλλά μπορεί να είναι πρόσκαιρα, εφόσον μπορούν να τροποποιηθούν με άλλη οργανωτική βάση (διάσπαση και κατάταξη σε άλλα υποσυστήματα, ένταξη με μικροτροποποιήσεις σε ανώτερο υποσύστημα κλπ., για λόγους κοινωνιογλωσσολογικούς, πραγματολογικούς, υφολογικούς κλπ.).

4) Μέθοδος

Για τη γλωσσολογική μέθοδο μελέτης των εξελίξεων (ιστορικοσυγκριτική γλωσσολογία, βλ. Attila 1972, κ.ά.) χρειάζονται: εξέταση στοιχείων του παρελθόντος (κείμενα που διασώθηκαν, έμμεσες πληροφορίες απο άλλα κείμενα κλπ.), αυτοπαρατήρηση (πρβ. οτι ένα ιδιόλεκτο μπορεί να αλλάζει μορφή στη διάρκεια μιάς ανθρώπινης ζωής), ερωτηματολόγια και χρήση μηχανημάτων (π.χ. έρευνες με τους ίδιους πληροφοριοδότες, ύστερα απο παρέλευση μεγάλου χρονικού διαστήματος κλπ.), γλωσσική πολιτική (πρβ. γλωσσικό ζήτημα: αρχές καθαρεύουσας και δημοτικισμού κλπ.), βιολογική κατάσταση κατα την εκφώνηση (πρβ. γενική φωνητική, βλ. Grammont 1950).

3. Είδη αλλαγών

Οι γλωσσικές αλλαγές κατά την εξέλιξη των γλωσσικών στοιχείων παρουσιάζουν ποικίλα είδη και μορφές: απώλεια (π.χ. αρχ. *οἶδα* → *γνωρίζω* / *ξέρω*, *πράγμα* > *πράμα*, *οκά* → *κικό*), προσθήκη (π.χ. *οικοκύρης* > *νοικοκύρης*), απλοποίηση (π.χ. *γεγραμμένος* > *γραμμένος*), μετακίνηση (π.χ. *άνθρωποι* > *ανθρώποι*), επανάληψη (π.χ. *εμέ* > *εμέν* > *εμένα* > *εμέναν(ε)*), αντικατάσταση από παρόμοιο (π.χ. *φοβερός* → *τρομερός* κλπ. ως έντονος χαρακτηρισμός), αντικατάσταση από ανόμοιο (π.χ. *αδελφές* > *αδερφές*), έκφραση με κάτι άλλο: γραμματικό με συντακτικό ή συντακτικό με γραμματικό (π.χ. δοτική με εμπρόθετο ή γενική, *πάω στην Αθήνα* → *πάω Αθήνα*), απώλεια με έκταση (π.χ. αναπληρωματική έκταση: αρχ. *τόνς* > *τούς*), φώνημα με τόνο (πρβ. ιστορία κινεζικής), γραμματικό με επιτόνιση και αντίστροφα (π.χ. *Πέτρο* – *Πέτρε!* → κλητική *Πέτρο!*), σύμπτωση (π.χ. αρχαία ελληνικά *ι, υ, η, οι, ει, υι, ηι* > [i], και συνδυασμοί των προηγούμενων.

Οι γλωσσικές αλλαγές μπορεί να είναι ασύνειδες και συνειδητές, π.χ. οι νέες γενεές ομιλητών μπορούν να κάνουν: (α) ασυνειδητοποιήτα διαφορετικές αναλύσεις της μητρικής γλώσσας, που οδηγούν σε κάπως διαφορετικές δομές και χαρακτηριστικά, χωρίς να αλλάζουν ριζικά τη δομική ανάλυση και κατανόηση, πρβ. ελεύθερη θέση στοιχείων → προτίμηση σταθερών θέσεων ανάλογα με νέες φορτίσεις → διαφορετικές χρήσεις και σημασίες, καθώς και νέες αναλύσεις κλιτών τύπων, που αφήνουν ανεξήγητες κάποιες περιπτώσεις (που μαθαίνονται όπως οι εξαιρέσεις), ή αναδιοργάνωση κανόνων και εξαιρέσεων, πρβ. και την εκμάθηση ξένων γλωσσών (π.χ. η λειτουργία των τουρκικών *-miş, -dik* κλπ. για ελληνόφωνους), αλλά και (β) συνειδητοποιημένα, πρβ. γραμματικές τροποποιήσεις της κοινής νεοελληνικής, όπως η εισαγωγή των λόγιων επιθέτων σε *-ης* / *-ες*.

4. Εξέλιξη και γλωσσικές περιοχές

Εξετάζοντας τις γλωσσικές εξελίξεις κατά γλωσσικές περιοχές, μπορούμε να τις κατατάξουμε σε:

- φωνολογικές / φωνητικές: αλλαγές σε άρθρωση και εκφορά (π.χ. ΙΕ *dh > αρχ. *th* > ΝΕ [θ], *εις το* > *στο*, *εις έμένα* > *ε' έμένα*), ρυθμό (βλ. Σετάτος 2024α), τονικότητα (accent, βλ. Σετάτος 1999), υπερτμηματικά ή προσωδιακά στοιχεία (αρχαίος ελληνικός μουσικός τόνος → νεοελληνικός δυναμικός), με ποικίλα αποτελέσματα, π.χ. επισκότιση διακρίσεων → μορφολογικές αλλαγές·
- μορφολογικές: *ανέβηκα* → *ανεβαίνω* (πρβ. απώλεια εσωτερικής αύξησης), αρχ. *μήτηρ* > *μητέρα*, αρχ. άρθρο *αί* > *οι*, *ανέμελος* κατά το *ανέγγιχτος* κλπ., πρβ. Givón (1971, 413) «today's morphology is yesterday's syntax» (πρβ. την άποψη ότι οι καταλήξεις του ρήματος προέρχονται από παλιές ανεξάρτητες αντωνυμίες)·
- συντακτικές: συντακτικές δομές (προτιμήσεις), νέες συντάξεις (π.χ. *πάω + άναρθρη αιτιατική τοπωνυμίου: πάω Κρήτη*)·
- εξελίξεις σε πραγματολογικά στοιχεία: νέες χρήσεις και λειτουργίες·
- εξελίξεις με σημασιακές διαστάσεις: αρχ. *έκκλησία* 'συνέλευση του δήμου' > *εκκλησία* / *εκκλησιά* κλπ.·

- λεξιλογικές: παραγωγή (βλ. Τριανταφυλλίδης 1991, 115–142), σύνθεση (βλ. Τριανταφυλλίδης 1991, 142–183), φρασεολογία (βλ. Τριανταφυλλίδης 1991, 197–201), δάνεια (βλ. Τριανταφυλλίδης 1991, 92–98)
- εξελίξεις σε κείμενο: όσο πιό σύντομα είναι τα κείμενα τόσο πιό εύκολα προσαρμόζονται στη γλωσσική εξέλιξη (τα μακρά κείμενα πρέπει να κρατήσουν τη γλωσσική δομή, πράγμα που δυσκολεύει), μπορεί όμως κανείς να υποθέσει ότι εξαιρετικά σύνθετες και ποικίλες μορφές διαφοροποιούνται για να εκφράσουν ποικίλες καταστάσεις, όπου η ομοιότητα των καταστάσεων οδηγεί σε κάποια τυποποίηση με κοινά χαρακτηριστικά.

5. Διαδικασίες

Οι γλωσσικές αλλαγές προέρχονται συχνά από σύνθετες καταστάσεις (ανισορροπία κλπ.). Οι γλωσσικές κατηγορίες δέν δηλώνονται πάντα με στοιχεία ένα προς ένα, π.χ. *γράφεις*, όπου το *γραφ-* δηλώνει την εξακολουθητική όψη του ρήματος *γράφω* και το *-εις* το β' ενικό πρόσωπο μὴ παρελθοντικού χρόνου, αλλά με πλήθος στοιχείων, πολλά από τα οποία είναι άχρηστα, π.χ. η αύξηση στο *έ-γραψα*, εφόσον δέν προσφέρει τίποτε περισσότερο από το *γράψ-* και το *-α* (στιγμική όψη, παρελθοντικός χρόνος, α' ενικό πρόσωπο), πρβ. και το γνωστό λάθος *παρήγγειλε!*, όπου η εσωτερική αύξηση δηλώνει μάλλον τη φόρτιση του λόγιου τύπου *παρήγγειλα* αντί του δημοτικού *παράγγειλα* (αλλά πρβ. ότι η εσωτερική αύξηση δέν ανήκει στο γλωσσικό αίσθημα της δημοτικής, παρά τα *ξανάφερα* / *ξανάφερα*). Έτσι, όταν εμφανίζονται φωνολογικές αλλαγές από φωνητικές ποικιλίες (αλλόφωνα), υπάρχουν πολλά άλλα στοιχεία που βοηθούν στη διάκριση των ταυτόσημων πιά τύπων, π.χ. *θέλω να ευτυχείς* < *θέλω ίνα ευτυχείς* < *θέλω ίνα εύτυχῆς*.

Η αλλαγή (C. J. Bailey) μπορεί να συντελείται με τρόπους όπως: επιτέλεση (π.χ. απώλεια της χασμωδίας στη ρίζα των λέξεων στη δημοτική, πρβ. όμως την επανεμφάνισή της στην κοινή νεοελληνική, π.χ. *γι_ατρικό* – *ιατρικό*), προσθήκη κανόνων, αλλαγή κανόνων (π.χ. στη σειρά των λέξεων από ελεύθερη σε καθορισμένη), πολυλεκτική γραμματική (πρβ. *μηνός* > *μήνα* / *μηνός*), ανατοποθέτηση κανόνων (αλλαγή στη θέση εφαρμογής, πρβ. μετασχηματιστική γραμματική), αντιληπτικές στρατηγικές (πρβ. ανάπτυξη αγγλικών βοηθητικών ρημάτων, βλ. Lightfoot 1979), επίδραση της γραμματικής στη φωνητική αλλαγή (π.χ. απώλεια δευτέρου αορίστου → απώλεια άτονης αύξησης), επίδραση φωνητικής αλλαγής στη σύνταξη (ασαφής προφορά καταλήξεων → εμφάνιση εμπρόθετων στην ιστορία της ελληνικής, πρβ. απώλεια της δοτικής, κλπ.), ατημέλητο ύφος (μπορεί να οδηγήσει σε απώλεια μικροδιακρίσεων κλπ.), λεξική διάχυση (μπορεί να φέρει αλλαγές σημασίας, π.χ. προεκτάσεις κλπ.), φυσικοί φωνητικοί κανόνες (βλ. 2 στο 2, για ασυμμετρία φωνητικών οργάνων, πρβ. και Σετάτος 1987).

Κοντά σε αυτά μπορούν να αναφερθούν και τα εξής:

- νέα ανάλυση, που εκδιώκει την αδιαφάνεια (βλ. Lightfoot 1979): εμφάνιση νέων κατηγοριών, χωρίς απομάκρυνση από την προηγούμενη κατάσταση και χωρίς την υπέρβαση ορισμένων ορίων (πρβ. καθολικά χαρακτηριστικά), αλλά με εισαγωγή στοιχείου που δέν υπήρχε πριν, πράγμα που δείχνει μάλλον την ύπαρξη βιολογικών καθορισμών της σκέψης:

- παρεμβολές: ξένα δάνεια, μεταφραστικά δάνεια κλπ. και δάνεια απο παλαιότερες εποχές (πρβ. λόγια επίδραση, με ποικίλες μορφές και αποτελέσματα, στη νέα ελληνική, διπλογλωσσία / diglossia) και διαλέκτους (πρβ. γλώσσα νεοελληνικής λογοτεχνίας).
- αλλαγές συχνότητας: σπάνια αρχαία στοιχεία γίνονται κοινά σε μεταγενέστερα χρόνια (ίσως ήταν λαϊκές λέξεις και εκφράσεις με έντονο συναισθηματικό τονισμό, λέξεις του συρμού της εποχής, ‘φανταχτερές’ κλπ.).

Οι γλωσσικές αλλαγές μπορούν να συνεργούν ως προς το αποτέλεσμα (διαδοχικές, ταυτόχρονες κλπ. επενέργειες).

6. Γλώσσα και άλλες επιστημονικές περιοχές

Εξετάζοντας την εξέλιξη της γλώσσας και τα είδη των αλλαγών σε σύγκριση με άλλες επιστημονικές περιοχές και δραστηριότητες του ανθρώπου, παρατηρούμε ομοιότητες και διαφορές, π.χ. σε άλλα σημειωτικά συστήματα (βλ. παρακάτω).

Η δομή του ανθρώπινου εγκεφάλου επιτρέπει και εκτελεί αυτόματα και ασύνειδα την οργάνωση των εμπειριών με κριτήριο τα πραγματολογικά αποτελέσματα, π.χ. η πορεία μέσα στην πόλη μπορεί να εξαρτάται απο τη συντομότερη διαδρομή, την ώρα της ημέρας (πρβ. σκοτάδι, κίνδυνος κλπ.), την κίνηση και κυκλοφορία, την αποφυγή ή την επιδίωξη συναντήσεων, τις καιρικές συνθήκες (πρβ. προστασία απο βροχή, αέρα κλπ.), την άφιξη σε ορισμένη ώρα (οπότε μπορεί κανείς να διαλέξει μακρύτερη διαδρομή για να μὴν περιμένει στο τέρμα κλπ.), δηλαδή απο ένα σύνολο μικροσεναρίων, που μπορούν να μεταβάλλονται στον χρόνο λόγω αλλαγών στην επικοινωνία, ρυμοτομία, βιοτικές συνθήκες ατόμου κλπ.

6.1 Κοινωνικά συστήματα

Η γλώσσα είναι το απαραίτητο όργανο των ανθρώπινων κοινωνιών, η εξέλιξη του οποίου μπορεί να επηρεάζεται απο τις εξελίξεις της κοινωνίας, πρβ. κοινωνικές και γεωγραφικές διαφοροποιήσεις της γλώσσας (επίπεδα γλώσσας, βλ. Σετάτος 1994, διάλεκτοι και κοινή κλπ.) με αντίστοιχες διακρίσεις οργανωμένων ομάδων, ιδρυμάτων και θεσμών, δεσμεύσεων και νόμων (πρβ. Έ. Durkheim) κλπ. Ο G. Tarde διακρίνει τρεις αρχές στους κοινωνικούς κανόνες εξελίξεων: επανάληψη κοινωνικών χαρακτηριστικών (πρβ. διατήρηση χαρακτηριστικών του γλωσσικού συστήματος), εναντίωση κοινωνικών τάσεων, ομάδων κλπ. (πρβ. πάλι γλωσσικών τύπων κλπ.), προσαρμογή ποικιλίας μορφών (πρβ. δημιουργία κοινής γλώσσας και του προτύπου / της νόρμας της).

6.2 Πολιτισμικά συστήματα

Ο κόσμος, και το σύμπαν γενικά, εξελίσσονται μετά απο την αρχική έκρηξη και η εξέλιξη αυτή γίνεται βάσει (αιτίες, συνθήκες) χαρακτηριστικών των όντων, τυχαίων αλλαγών και επικράτησης των καταλληλότερων (βλ. 6.3), βαθμού ελευθερίας και ενεργειών των όντων, επιρροών μικρών και μεγάλων γεγονότων κλπ.

Ο άνθρωπος και τα δημιουργήματά του, οι κοινωνίες και οι πολιτισμοί παρουσιά-

ζουν επίσης εξέλιξη, που γι' αυτόν είναι συνειδητή ή ασύνειδη, τυχαία ή αναγκαστική. Οι πολιτισμοί που δημιουργεί βρίσκονται σε εξέλιξη (πρβ. τεχνολογία, τέχνη, λογοτεχνία, μουσική, επιστήμη, θρησκεία, νοοτροπία κλπ.), που εμφανίζει ποικίλες σχέσεις με την εξέλιξη της γλώσσας, όπως φαίνεται απο παράλληλα σημεία και πιθανές ερμηνείες τους, π.χ. δέν αλλάζουν αλματικά ολόκληρα τα συστήματα (συγχρονικά), αλλά μέρη τους, πρβ. γλώσσες με φυλές και λαούς, θεσμούς κλπ., που αποτελούν ανεξάρτητες λιγότερο ή περισσότερο περιοχές πολιτισμικών στοιχείων και αξιών (βλ. Le-roï-Gourhan 1945, 211–213). Οι αλλαγές ακολουθούν άνισους ρυθμούς: εποχές στασιμότητας και εποχές μετατροπικών αντικανονικοτήτων, π.χ. στις τεχνικές του ενδύματος παρουσιάζονται βραδείες (τεχνική αδράνεια, εξωτερικό επίπεδο) και ταχείες αλλαγές (π.χ. στο στολίδι, στην αισθητική κλπ.), πρβ. και τα στοιχεία του λεξιλογίου που τις δηλώνουν. Οι αλλαγές μπορεί να οφείλονται και σε επιδρομές και κατακτήσεις (πρβ. ιστορία ανθρώπινων κοινωνιών και τις μεταξύ τους σχέσεις).

Η γλώσσα ως όργανο μπορεί να συγκριθεί με εξέλιξη εργαλείων και οργάνων, αλλά και εξέλιξη γνώσεων και εμπειριών (πρβ. μαθηματικές και λογικές έννοιες), δίαιτας και σωματικής διάπλασης, περιβάλλοντος κλπ., πρβ. και επιδράσεις όλων των παραγόντων επι των άλλων με διαφορές κατα καιρούς και περιστάσεις (πρβ. και περιοχές της γλώσσας).

Μιά γλώσσα είναι μιά όψη και μιά στιγμή της ανάπτυξης του πνεύματος και του πολιτισμού· οι γλώσσες εξελίσσονται μεταξύ του χάους και του κόσμου (Delacroix 1924, 127· 131).

6.3 Βιολογικά συστήματα

Η εξέλιξη του ανθρώπου και η εξέλιξη της γλώσσας συνδέονται, εφόσον η εμφάνιση της γλώσσας αποτελεί και εμφάνιση του ανθρώπου (σημειωτική φύση του ανθρώπου → γένεση της γλώσσας), και είναι στο εξής συνδεδεμένα σε μελλοντικές προοπτικές (εξέλιξη της γλώσσας με εξέλιξη του ανθρώπου, πρβ. εξέλιξη προς λογική, μαθηματικά κλπ.).

Οι βιολογικές θεωρίες της εξέλιξης: μεταλλαγές (γενετική παροχέτευση, μεταναστεύσεις, επιλογή), μικρομεταλλαγές (ποικιλίες, φυσική και τεχνητή επιλογή ποσοτικών χαρακτηριστικών), απόλυτη διαβάθμιση και κλιμάκωση (μακροεξέλιξη μορφών), μεταμορφωσιμοί (εξαφάνιση και εμφάνιση οργάνων μόνο μέσω μικροεξελικτικών τροποποιήσεων της συχνότητας γονιδίων), αλματικές αλλαγές, γενετικός κώδικας (χρωμοσωμικές φόρμουλες, κύρια και οργανωτικά γονίδια), μεταφορές 'οριζόντιες' γονιδίων μεταξύ ατόμων της ίδιας γενεάς, πρβ. και θεωρίες κλαδικής / αντικλαδικής επιλογής – ουδετεροποίησης, φυσικές – μοριακές, περιοριστικές – συστηματικές, και μεταξύ ατόμων διαφορετικών ειδών) δίνουν την ευκαιρία σύγκρισης με γλωσσολογικές θεωρίες.

Η ερμηνευτική εμβέλεια βιολογικών θεωριών (π.χ. της θεωρίας του Δαρβίνου) στην εξέλιξη της γλώσσας πρέπει να εξεταστεί βάσει ποικίλων διαπιστώσεων και ερωτημάτων, όπως:

1) Η γλώσσα επιβιώνει με την επιβίωση των ομιλητών της, αλλά μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι:

- τα καθολικά χαρακτηριστικά δέν αλλάζουν·

- η εξέλιξη των γλωσσών δέν δείχνει να επικρατούν οι ‘καταλληλότερες’ (π.χ. κατα πολλούς γλωσσολόγους οι αναλυτικότερες γλώσσες), εφόσον εμφανίζονται σε μιά γλώσσα κυκλικές εξελίξεις (π.χ. απο αναλυτικό σε συνθετικό τύπο κλπ.) και γενικά διαφορετικές κατευθύνσεις (πρβ. και ανάμεικτους τύπους γλωσσών)·
- η επιβίωση κοινωνιών και λαών (ιστορικές τύχες: οικονομική και επιστημονοτεχνολογική ανάπτυξη κλπ.) φέρνει συνήθως επιβίωση και εξάπλωση των γλωσσών που μιλούν, με γλωσσικές επαφές (πρβ. ανάπτυξη διεθνών γλωσσών, όπως κατα καιρούς η ελληνική στη μετακλασική εποχή, η λατινική τον Μεσαίωνα, η *lingua franca* στη Μεσόγειο, η αγγλική σήμερα) και δημιουργίες γλωσσών μιγαδοποιημένων (*sabir, pidgin*, πρβ. αναμειξίς πληθυσμών ύστερα απο κατακτήσεις, μετακινήσεις, εμπορικές επαφές κλπ.).

2) Η παράλληλη εξέταση της γλώσσας και άλλων βιολογικών υποσυστημάτων μπορεί να παρουσιάσει διάφορες περιπτώσεις:

- εξέλιξη μελών / οργάνων του σώματος και εξέλιξη ειδικών χαρακτηριστικών της γλώσσας, π.χ. μεταξύ ‘συνώνυμων’ χαρακτηριστικών, χαρακτηριστικών με όμοιες λειτουργίες, η παρατήρηση δείχνει οτι στη γλώσσα η διαφοροποίηση δέν οδηγεί πάντα σε επικράτηση του ενός, μπορεί να οδηγήσει και σε λειτουργική διαφοροποίηση, δηλαδή εκμετάλλευση όλων·
- εμφάνιση νέων χαρακτηριστικών: πρβ. τις μεταλλάξεις στη βιολογία·
- δομικές πιέσεις: αλληλεπιδράσεις γλωσσικών στοιχείων, αλυσιδωτές εξελίξεις, διογκωτικές εξελίξεις προς ορισμένες κατευθύνσεις (π.χ. αναλυτικότητα)·
- ενσωματώσεις: ένα νεότερο βιολογικό υποσύστημα μπορεί να ενσωματωθεί σε ένα παλαιότερο (βλ. Portmann 1978, για πουλιά που κατα την εποχή των παγετώνων κατέβηκαν νοτιότερα και κατα την υποχώρηση των πάγων επέστρεψαν στα παλιά τους μέρη, αλλα τον χειμώνα κατεβαίνουν πάλι νοτιότερα), όπως και στη γλώσσα (π.χ. το υποσύστημα του μέλλοντος της νέας ελληνικής στον ενεστώτα, παρατατικό και αόριστο).

Τα τοπικά και χρονικά όρια των επιμέρους αλλαγών είναι συχνά δύσκολο να εξακριβωθούν (πρβ. όσα παρατηρήθηκαν κατα καιρούς για τους φωνητικούς νόμους).

3) Συγκρίνοντας τις γλώσσες των οποίων γνωρίζουμε λίγο πολύ την ιστορία, μπορούμε να αναρωτηθούμε αν:

- υπάρχουν καθολικές αλλαγές (αλλαγές ως καθολικά χαρακτηριστικά, πέρα απο το οτι εφόσον χρησιμοποιείται μιά γλώσσα αλλάζει μέσα στον χρόνο) ή δυνατά σχήματα εξέλιξης·
- υπάρχει πιθανός κοινός βαθμός / αριθμός αλλαγών: μερικές αλλαγές σε μιά περιοχή της γλώσσας, άλλες σε άλλη.

4) Γλωσσικές εξελίξεις ως ‘κακές’ λύσεις: οι γλωσσικές αλλαγές κρίνονται κάποτε ποιοτικά, π.χ. η απώλεια του απαρεμφάτου στη νέα ελληνική (παρά την ύπαρξη των τύπων *δεί, γράψει* κλπ.), ενώ γίνονται προσπάθειες βελτίωσης της γλωσσικής κατάστασης, π.χ. στο γλωσσικό ζήτημα στη νέα ελληνική προτάθηκε η πλήρης ή ενμέρει επιστροφή σε παλαιότερη μορφή της ελληνικής, την κλασική αττική διάλεκτο ή σε πολλά χαρακτηριστικά της.

Η ενσυνείδητη αλλαγή της γλώσσας παίρνει ποικίλες μορφές: σχολική διδασκαλία

στην εγκύκλια εκπαίδευση (κοινή γλώσσα: κανονιστική γραμματική κλπ., πρβ. όμως και απόψεις που επιζητούν την ανεξαρτησία των ομιλητών, παρά τα λάθη και τις ήδη στιγματισμένες μορφές, με τα αρνητικά αποτελέσματα αυτών των χρήσεων στην επικοινωνία).

6.4 Οικονομικές θεωρίες

Παράλληλα με τις βιολογικές μπορούν να εξεταστούν (βλ. και Σετάτος 2024β) και οικονομικές θεωρίες (πρβ. A. Smith, Th. R. Malthus κ.ά.), που έχουν επηρεάσει τις πρώτες, όπως και εκείνες με τον δαρβινισμό επηρέασαν την πολιτική θεωρία, την κοινωνιολογία, την ηθική ψυχολογία, την επιστημολογία κλπ. Βάσει των θεωριών αυτών μπορούμε να διακρίνουμε τις εξής έννοιες: πλεονέκτημα και όφελος (πρβ. γλωσσική μόρφωση: εξάσκηση, εφαρμογή, επιρροή κλπ.), συναγωνισμός (προσαρμοστική αξία μεταξύ ατόμων και ομάδων, πρβ. ποικιλία και πάλη γλωσσικών στοιχείων), μέσα / πόροι (πρβ. δυνατότητες χρήσης των γλωσσικών στοιχείων), πολιτισμική εξέλιξη (κληρονομικότητα των έξεων και ρουτινών, πρβ. συνέχιση γλωσσικών στοιχείων), πρότυπα / μοντέλα της βελτιστοποίησης (optimalisation), της κατανομής πόρων (πρβ. διαφοροποιήσεις ομιλητών), και της θεωρίας των παιγνίων (πρβ. δυναμικότητα γλωσσικών στοιχείων και μέσων), συμπεριφορά των πρακτόρων (πρβ. γλωσσικές προσαρμογές στην κοινή γλώσσα, πρότυπα ομιλίας κλπ.), οργάνωση ικανοτήτων και κανόνων (πρβ. γλωσσικό σύστημα: κοινή, νόρμα, υποποικιλίες, διάλεκτοι κλπ.), τροποποίηση και καθιέρωση κανόνων απο την αγορά (πρβ. πάλη και συναγωνισμό ποικίλων ισοδύναμων γλωσσικών στοιχείων).

6.5 Νόηση

Η εξέταση των εξελίξεων και αλλαγών της γλώσσας απο την άποψη των νοητικών διαδικασιών παρουσιάζει ποικίλες περιοχές, θέματα, ερωτήματα, όπως:

- Συμβαίνουν αλλαγές σε κατηγορίες, διαστάσεις κλπ., π.χ. η κατεύθυνση προς την αναλυτικότητα ή αντίστροφα, ο περιορισμός των μελών ενός συνόλου (π.χ. των προθέσεων, της κλίσης, ορισμένων ειδών σύνθετων λέξεων στη νέα ελληνική, πρβ. αντίθετα την αύξηση των αθροιστικών συνθέτων σε αυτήν), και τα ερωτήματα που τίθενται: τί σημαίνουν αυτές οι αλλαγές, ποιός ο ρόλος των νοητικών διαδικασιών κλπ.).
- Συμβαίνουν αλλαγές στον τρόπο σκέψης, ιδεολογίας, νοοτροπίας, π.χ. νοηματικές επινοήσεις (στο πλαίσιο πάντα των καθολικών χαρακτηριστικών, δηλαδή σε ό,τι επιτρέπουν αυτά), πραγματολογικές αλλαγές που επικρατούν, π.χ. *εντάξει*: αρχικά 'σε τάξη, (σωστή) θέση, παράταξη κλπ.' και έπειτα 'τέλος πάντων, δέν έχει και τόσο σημασία, το πήρα υπόψη αλλά τίποτε ουσιαστικό δέν αλλάζει'. Ορισμένοι (όπως ο B. Pottier, βλ. Henry 1966) υποστηρίζουν ότι «η εξέλιξη των γλωσσών βασίζεται ουσιαστικά σε μιά τροποποίηση της σημασιακής θεώρησης (ταξινόμια του κόσμου), π.χ. η δημιουργία της κατηγορίας του άρθρου ή η εξαφάνιση του ουδέτερου γένους», ότι «δέν φαίνεται σαφώς τί θα αποτελούσαν καθαρά 'συντακτικό' λόγοι» (πρβ. όμως φωνητικές / αλλοφωνικές αλλαγές και συντακτικές, όπως η εργαστική

σύνταξη, στην ιστορία της ινδοευρωπαϊκής). Οι ιδεολογικές θέσεις μπορούν να εισαγάγουν αλλαγές που οφείλονται σε συνεχή εξέλιξη στο στόμα των ομιλητών, π.χ. λόγιων στοιχείων από παλαιότερο στάδιο της γλώσσας (πρβ. σταθερότητα των λόγιων στοιχείων και συνεχή λάθη στην κοινή νεοελληνική, αλλά και περιπτώσεις αφομοίωσης, π.χ. αφηρημένα ουσιαστικά σε *-σις*), ξένων στοιχείων από ξενομανία (πρβ. σταθερότητα των άκλιτων ξένων δανείων στην κοινή νεοελληνική, αλλά και αφομοιώσεις στη λαϊκή δημοτική, π.χ. *ταξιά*), πρβ. και την ποικιλία και εξελίξεις στη χρήση λαϊκών στοιχείων, αλλά και πρόσκαιρες 'μόδες' στη χρήση της μητρικής (δημοτικής), π.χ. στη φρασεολογία και το λεξιλόγιο.

- Η διάδοση μιάς γλώσσας μπορεί να επιφέρει σε αυτήν αλλαγές, π.χ. έντονη αναλυτικότητα.
- Συμβαίνουν αλλαγές ανεξάρτητες από συγκεκριμένες ανάγκες επικοινωνίας κλπ., π.χ. το *drift* του Sapir (βλ. 2 στο 2).
- Ως προς την πρακτικότητα αλλαγών, η άμεση αντιμετώπιση επικοινωνιακών αλλαγών, βάσει της νόρμας ή του γλωσσικού συστήματος, μπορεί να μὴ επιδιώκει πάντοτε τη μεγαλύτερη συστηματικότητα, π.χ. η πιό απομακρυσμένη αναλογία είναι κάποτε η πρώτη εμφανιζόμενη κατά την ομιλία λύση, που επικρατεί.

7. Προβληματισμοί

Οι θεωρίες σχετικά με τις αιτίες και τους παράγοντες της γλωσσικής εξέλιξης, με τις μορφές και τις περιοχές της γλώσσας στις οποίες εμφανίζεται κλπ. δημιουργούν πολλά επιστημολογικά και γλωσσολογικά προβλήματα (πρβ. το παλιό και γνωστό πρόβλημα της φύσης των φωνητικών νόμων από τους Νεογραμματικούς και μετά), αλλά θέτουν και γενικότερους προβληματισμούς, των οποίων η εξέταση μπορεί να οδηγήσει σε σημαντικές ανακαλύψεις σχετικά με τη φύση της γλώσσας, όπως τους εξής:

1) Τί μπορεί να αλλάξει και ως ποιο σημείο στη γλώσσα

Γλωσσικές μονάδες μπορούν να εξελιχθούν μέχρι απώλειας (π.χ. το δασύ πνεύμα στην ιστορία της ελληνικής), βαθμού μηδέν (π.χ. *την θέλω* > *τηϑ θέλω*, *έδωσα* – *δώσαμε*), με αντιπροσώπευση με κάτι άλλο (π.χ. *τον πατέρα* > [to *batéra*], ηχηροποίηση του [p]), αντικατάσταση (π.χ. αρχ. *οἶκος* > *σπίτι*) κλπ., εκτός από τις φωνητικές και σημασιακές αλλαγές, για τις οποίες μας πληροφορεί η σύγκριση των διαδοχικών συγχρονικών καταστάσεων στη διαχρονία.

Ανάλογα είναι και τα ερωτήματα σχετικά με το τί μπορεί να χαθεί και πώς (πότε, με ποιές προϋποθέσεις, για ποιές αιτίες), ποιές κατηγορίες εμφανίζονται στην εξέλιξη ως επικρατέστερες (αναλυτικότητα, πρακτικότητα: πίεση αναγκών περιβάλλοντος, επιβίωσης κλπ.).

2) Διαδικασίες της εξέλιξης

Η εξέταση των διαδικασιών της γλωσσικής εξέλιξης με τους μηχανισμούς της (πρβ. Lényi-Strauss [1990, 37]: «η έννοια της διαφορικής απόληξης υποκαθίσταται από την έννοια της προοδευτικής εξέλιξης, και, στη σειρά της εξέλιξης, η εξέταση του μηχανισμού της εξέλιξης αποκαλύπτεται, όπως στη βιολογία, πιό θεμελιώδης από την εξέταση των εμφανών χαρακτηριστικών») παρουσιάζεται άλλοτε απλή (π.χ. αλλαγές όπως *οκά* → *κιλό*, με την αλλαγή των μέτρων βάρους) και άλλοτε εξαιρετικά περίπλοκη (π.χ. το

σύστημα κλίσης απο τα αρχαία στα νέα ελληνικά ή γενικότερες σημασιακές αλλαγές, αλλαγές διαστάσεων κλπ.). Η γλωσσολογική έρευνα απο παλιά έχει συγκεντρώσει πολύ υλικό παρατηρήσεων και θεωριών, π.χ. γίνεται αναφορά στην προτίμηση εμφατικών στοιχείων μεταξύ συνωνύμων, που αργότερα μετατρέπονται σε ουδέτερα στοιχεία (π.χ. *οὐκ εἶδον* – *οὐδὲν εἶδον* > *δὲν εἶδα*), αλλά αυτό δέν είναι εύκολο να εφαρμοστεί πάντα (π.χ. γιατί το *δύσκολος* αντικατέστησε το *χαλεπός*, που ανήκε στο καθημερινό και απαραίτητο λεξιλόγιο και στην ίδια κατηγορία κλίσης;). Δυσκολοπαρακολούθητες είναι και οι πλευρές της πρώτης εμφάνισης (πρβ. στη νέα γενιά: νέες αναλύσεις, νέες ισοδυναμίες, νέες γενικεύσεις, απώλειες διακρίσεων, νέες ιεραρχήσεις στις γλωσσικές κατηγορίες, νέες επιδράσεις διαλέκτων, συγγενών και άλλων ξένων γλωσσών, συγκλίσεις με άλλες γλώσσες της ίδιας περιοχής, νέα πρότυπα) και των συνθηκών διάδοσης (πρβ. τί εξελίσσεται ταχύτερα: το βασικό λεξιλόγιο ή η γραμματική δομή, η φωνητική μορφή και φωνολογία ή η πραγματολογία, η συντακτική ή η σημασιακή δομή;), επέκτασης και επικράτησης των αλλαγών. Πρέπει επίσης να εξεταστούν η καλλιέργεια και δημιουργία νέων ειδών, πρβ. διασταυρώσεις (κτηνοτροφία, πειραματισμοί, επιλογές κλπ.) με τεχνητές γλώσσες (πρβ. όρους εξάπλωσης: δομή, διαφήμιση κλπ.).

3) Διάσπαση αρχικής γλώσσας

Η διάσπαση κοινωνιών και η ανεξάρτητη ανάπτυξη των χωρισμένων πιά τμημάτων (π.χ. των Ινδοευρωπαίων) εμφανίζεται και στη διάσπαση της αρχικής γλώσσας (με τις διαλέκτους της) σε μεταγενέστερες συγγενείς γλώσσες, που τη συνεχίζουν εξελισσόμενες διαφορετικά (π.χ. οι ινδοευρωπαϊκές γλώσσες). Για τις γλώσσες αυτής της περίπτωσης παρατηρούμε:

- αλλαγές απο τη φύση της γλώσσας και συνθήκες χρήσης;
- μακροϊστορικές – μεσοϊστορικές – μικροϊστορικές εξελίξεις: αλλαγές της δομής (κατηγοριών, διαστάσεων, προσωδιακών και φωνητικών χαρακτηριστικών κλπ., δημιουργία γλωσσών και διαλέκτων) – αλλαγές του *usus* και της νόρμας (πρβ. αρχαία ελληνικά της κλασικής εποχής με τοπικές διαλέκτους και γραμματειακές γλώσσες απο τη μιά με τη νεοελληνική κοινή γλώσσα και τις νεοελληνικές διαλέκτους απο την άλλη) – αλλαγές λεξιλογίου, φρασεολογίας, αλλοφώνων κλπ.·
- αρχαιότερες – νεοτερικότερες γλώσσες: καμιά γλώσσα δέν διατηρεί την αρχική μορφή (π.χ. την αρχική ινδοευρωπαϊκή) ούτε επανέρχεται σε αυτή (πρβ. όμως αναβίωση γλωσσών, όπως της εβραϊκής, επανεμφάνιση παλαιών κατηγοριών κλίσης κλπ., μετά απο μεσοπερίοδο ακλισίας, π.χ. στη σημερινή κινεζική κλπ.)·
- διαλεκτικές διαφοροποιήσεις σε ομάδες, υποομάδες (πρβ. και ισόγλωσσα κλπ.)·
- εμφάνιση αλλαγών περισσότερο ή ιδίως σε ορισμένες περιοχές της γλώσσας·
- περιπτώσεις ανεξάρτητων κοινών αλλαγών·
- επιδράσεις μιάς γλώσσας ή μερικών γλωσσών σε άλλη ή σε άλλες, αλληλεπιδράσεις, επιδράσεις απο μή συγγενική ή μή συγγενικές γλώσσες, επιδράσεις σε διαφορετικές γλώσσες και διαλέκτους (πρβ. αναμειξεις λαών)·
- επιδράσεις απο παλαιότερες μορφές: δάνεια αρχαϊστικά στοιχεία, λόγια δάνεια.

4) Ανεξαρτησία και εξάρτηση αλλαγών

Η ιστορικοσυγκριτική γλωσσολογία αλλά και νεότερες γλωσσολογικές θεωρίες (δομική ανάλυση κλπ.) έδειξαν οτι συχνά οι αλλαγές είναι εξαρτημένες, δηλαδή αλ-

λαγές σε μιά γλωσσική περιοχή μπορούν να επιφέρουν αλλαγές σε μιά άλλη, π.χ. η ασαφής προφορά και διάκριση των καταλήξεων (εφόσον το εκφώνημα γίνεται σαφές απο άλλα συμφραστικά στοιχεία) μπορεί να επιφέρει την έκφραση των κατηγοριών των πτώσεων με άλλα μέσα, π.χ. με εμπρόθετες εκφράσεις, που αρχικά ήταν ισοδύναμες και φορτισμένες. Οι περιπτώσεις είναι ποικίλες, π.χ. αλλαγές μπορεί να οφείλονται σε αναλογικές χρήσεις ή σε ομόλογες (πρβ. μεταφορές και άλλα σχήματα λόγου).

Τα ερωτήματα που εμφανίζονται εδώ αναφέρονται στην ύπαρξη ανεξάρτητων αλλαγών, π.χ. αν οι λεξιλογικές αλλαγές είναι ανεξάρτητες απο τη δομή της γλώσσας, πρβ. τις αλλαγές λεξιλογίου κατα την εποχή της ελληνιστικής Κοινής (θρησκευτικός χρωματισμός λεξιλογίου, π.χ. *εκκλησία*, *άγγελος* κλπ.).

5) Συγχρονία και διαχρονία

Πολλές φορές η συγχρονική εξέταση μιάς γλώσσας θέτει προβλήματα που η λύση τους απαιτεί διαχρονική εξέταση, ιδίως αν η συγχρονική εξέταση γίνεται με το σύστημα της μετασχηματιστικής γραμματικής, για την ανεύρεση των κανόνων που εξηγούν τις πραγματώσεις της γλώσσας, π.χ. το ερώτημα γιατί έχουμε διαφορετική θέση στις αρνήσεις της κοινής νεοελληνικής (*δέν θα έρθει – να μὴν έρθει – ας μὴν έρθει – —Είπε «δεν έρχομαι».* — *Ας μὴ δεν έρθει και του λέω εγώ*, αλλα πρβ. και *οτι δέν του το είπε – ας μὴν του το πεί*) μπορεί να αναφερθεί στην αρχαία ελληνική (*οὐδὲν θέλω – ἵνα μὴ – ἄφες μὴ*), όπου η εξέταση δείχνει οτι υπάρχει διαχρονική συνέχεια της σειράς των ὀρων, με φωνητικές μόνο αλλαγές. Παρατηρούμε επίσης οτι υπάρχει ποικιλία στη συγχρονία (ιδιολεκτική, των χρήσεων κλπ.) και μετατροπισμοί (βλ. Σετάτος 1994) με δυνατότητες που διαφέρουν σημασιακά, στατιστικά, σε επίπεδα της γλώσσας (πρβ. μόδα, νεοτερισμούς) και οι οποίες μπορούν να μειώνονται ή να εκλείπουν διαχρονικά, π.χ. δοτική και ισοδύναμα με αυτήν εμπρόθετα στα αρχαία ελληνικά → εμπρόθετα και κάποτε γενική στα νέα ελληνικά, πρβ. και διαφορές μεταξύ των γενεών, π.χ. *σήμερα απλώς / απλά*, γενική και σε *-εως* στους ηλικιωμένους – μόνο *απλά*, γενική σε *-ης* στους νέους.

Ο δυναμισμός που συνήθως θεωρείται χαρακτηριστικό μιάς διαχρονικής θεώρησης της γλώσσας μπορεί να ενσωματωθεί στα συγχρονικά χαρακτηριστικά των λεξικών νοημάτων, πρβ. οτι οι νοηματικές κατηγορίες μπορούν να χρησιμοποιούνται με μεγάλη ελαστικότητα (που συνυπάρχει στις κατηγορίες που σώζονται σε πρωτοτυπικές μορφές), εφόσον χαρακτηρίζονται απο ομοιότητα παρά απο ταυτότητα (βλ. Geeraerts 1991).

6) Ανθρωπολογικές και γλωσσολογικές θεωρίες εξέλιξης (βλ. 2)

Είδαμε (βλ. 6.3) οτι η γλώσσα εμφανίζεται μαζί με τον άνθρωπο (η έρευνα της κατάστασης που προηγήθηκε και γενικά της γένεσης της γλώσσας είναι δύσκολη, πρβ. ποικίλες γλωσσολογικές θεωρίες αλλα και λογοτεχνικά έργα όπως οι *Inheritors* του W. Golding κλπ.) και, άν διακρίνουμε στάδια στην εξέλιξη του ανθρώπου, μπορούμε να αναρωτηθούμε άν είναι δυνατή η διάκριση αντίστοιχων σταδίων στην εξέλιξη της γλώσσας (πρβ. την αρχή που δέχονται πολλοί οτι η οντογένεση επαναλαμβάνει τη φυλογένεση, όπως και τα στάδια εκμάθησης της γλώσσας απο το παιδί). Απο ανθρωπολογική άποψη μπορούμε να εξετάσουμε τη γλώσσα σε σύγκριση με τις εξελίξεις οργάνων του σώματος, εργαλείων του ανθρώπου, πολιτισμού, με αντίστοιχα ερωτήματα, όπως:

- Η εξέλιξη βοηθά στην επιβίωση, αλλα σε ορισμένες περιοχές είναι δύσκολο να υποστηρίξει κανείς οτι υπήρξε ουσιαστική πρόοδος, π.χ. στο θέμα της ηθικής (προ-

σπάθειες ατόμων στην προσωπική τους ζωή, ορισμένων ομάδων και κοινωνιών, πτώσεις και ανατάσεις), πρβ. και τη φροντίδα για τη γλώσσα.

- Ποικιλία, επιλογή και επιβίωση ειδών θα μπορούσαμε να δεχτούμε και στη γλώσσα: ιδιόλεκτα σε εξέλιξη (επικράτηση και διάδοση ιδιολέκτων ως προτύπων ομιλίας κλπ.), γλωσσικά χαρακτηριστικά σε εξέλιξη (πρβ. καταλήξεις όπως στο *άντρας* – *άντρα* και *αντρός*, που έχει υποχωρήσει), γλωσσικά υποσυστήματα σε εξέλιξη (π.χ. κλιτικά συστήματα ονομάτων, ρημάτων κλπ.), γλωσσικά συστήματα σε εξέλιξη (π.χ. ινδοευρωπαϊκή > αρχαία ελληνική > νέα ελληνική, όπου ανήκει και η κοινή νεοελληνική), επιδράσεις (παρεμβολές, δανεισμός, αναμειγείς, π.χ. στοιχείων λαϊκών, λόγιων, διαλεκτικών, ξένων στη δημοτική κατά τη δημιουργία της κοινής νεοελληνικής, πρβ. ανάμεικτους γάμους στην ανθρωπολογία).
- Ως προς την αξιολόγηση: Η επιβίωση των ικανότερων αποτελεί απλώς συνεχή διαδικασία απέναντι στις δυνάμεις της εντροπίας και δέν υπάρχει τίποτε το θετικά αξιολογικό σε αυτήν, εφόσον η φυσική επιλογή σημαίνει απλώς παράταση και συνέχεια (βλ. παρακάτω McGinn [1995] για D. C. Dennett). Η τάση προς πολυπλοκότητα δέν ερμηνεύεται απο τη θεωρία του Δαρβίνου. Τα επίκτητα χαρακτηριστικά δέν κληρονομούνται, όπως πίστευε ο J.-B. Lamarck, αν και δέν φαίνεται φυσικά αδύνατο, πρβ. όμως οτι στη γλώσσα ένα ιδιόλεκτο (πρβ. βιολογικά άτομα, συγγενικές ομοιότητες, όπως και ομιλία των μελών μιάς οικογένειας, που τείνει σε ομοιομορφία) μπορεί να αλλάξει (π.χ. απο μίμηση της γλώσσας άλλων) και να μεταδοθούν οι αλλαγές στη γλώσσα των παιδιών, όχι όμως βιολογικά. Δύσκολη είναι και η απάντηση στο αν η δημιουργία πολιτισμών (μοναδικών πολιτισμικών συστημάτων) είναι πάντα θετικά εξελικτική (πρβ. έπος → μυθιστόρημα, λυρική ποίηση → ?).
- Εργαλεία, όργανα τροποποιούν ριζικά [:] τον χρήστη: η εμφάνιση της γλώσσας ‘δημιούργησε’ τον άνθρωπο, πρβ. και χρήση χεριών.
- Ως προς την απώλεια ειδών: Η πάλη για επιβίωση μπορεί να επιφέρει την απώλεια ζωικών ειδών (σήμερα και απο επιδράσεις των ενεργειών του ανθρώπου) με την οποία μπορούμε να συγκρίνουμε την ‘πάλη’ και απώλεια, εξαφάνιση, γλωσσών (δηλαδή αντίστοιχα των φορέων της, πρβ. νεκρούς πολιτισμούς και γλώσσες, αφομοιώσεις πληθυσμών κλπ.). Η πάλη αυτή μπορεί να θεωρηθεί οτι εμφανίζεται και μεταξύ γλωσσικών στοιχείων, π.χ. μεταξύ συνώνυμων στοιχείων, ισοδύναμων εκφράσεων κλπ., όταν η εξαφάνιση κάποιων δέν είναι το μόνο δυνατό αποτέλεσμα, εφόσον υπάρχει και η λύση της λειτουργικής διαφοροποίησης (βλ. 2 στο 1).
- Ως προς μελλοντικές προοπτικές: Η περαιτέρω εξέλιξη του ανθρώπου είναι ένα θέμα που περιλαμβάνει και την εξέλιξη της γλώσσας. Όπως και αλλού (πρβ. το ερώτημα αν μπορούν οι υπολογιστές, τα κομπιούτερ, να δημιουργήσουν νέες μορφές ζωής: αβεβαιότητα για το ερώτημα αν πρόκειται πραγματικά για ‘παιγνίδια’ της φύσης, που απεικονίζονται στις ποικίλες μιμήσεις, ή αν πρόκειται για αυτόνομα παιγνίδια μιάς ανεξάρτητης μαθηματικής σφαίρας στην οποία δίνεται ζωή) τίθεται το ερώτημα (υπόθεση) απο πού θα προέλθει η νέα εξελικτική βαθμίδα και ποιά θα είναι τα χαρακτηριστικά της (το θέμα αφορά την εύρεση ενός κατάλληλου χώρου ζωής για να μήν εξαφανιστεί αυτή απο τη γή, ενώ για τη γλώσσα ισχύει οτι δέν πρόκειται να αλλάξει αν δέν αλλάξει ο περίγυρος, πρβ. όμως και ανακαλύψεις

με απρόβλεπτες συνέπειες). Σχετικά με τα αυτοτελή συστήματα, τις γλώσσες κάθε μία χωριστά, μπορούμε να αναρωτηθούμε πώς θα εξελιχθούν στο μέλλον (απαντήσεις βάσει ενδείξεων πιθανών εξελίξεων, π.χ. ότι η κοινή νεοελληνική βαδίζει προς ανοιχτές συλλαβές, συνίζηση χασμωδιών σε λόγια στοιχεία κλπ.) ή τί αποτελέσματα μπορεί να έχει η απώλεια ενός στοιχείου (πρβ. στον βιολογικό χώρο την έκλειψη κάποιου είδους και τον αντίκτυπο στην τροφική αλυσίδα κλπ.).

- Ως προς την ποικιλία και πολυπλοκότητα της εσωτερικής ζωής: Η διασταύρωση προθέσεων με στοιχεία που δέν περιλαμβάνονται σε αυτές μπορεί να έχει απρόβλεπτες συνέπειες στην ανθρώπινη πράξη, επειδή οι ατομικές ενέργειες των ανθρώπων εμφανίζονται στο πλαίσιο κοινωνικών και πολιτισμικών συστημάτων, αλλά και λόγω του ότι συνειδητά και ασύνειδα κίνητρα των πράξεων έχουν κοινωνικά επακόλουθα (πρβ. το πρότυπο του F. de Saussure: γλώσσα και λόγος :: κοινωνική συσχέτιση και ατομική πράξη).
- Η έννοια του μιμήματος (meme, βλ. Dennett 1995): Τα μιμήματα είναι μονάδες πληροφόρησης, που διαδίδονται και υπόκεινται σε φυσική επιλογή (όπως τα γονίδια) και μπορούν να επαναστατούν κατά των εγωιστικών γονιδίων, γιατί ακολουθούν διαφορετική εξέλιξη (αλλά πώς αυτό επιτρέπει την ύπαρξη ηθικών αξιών;). Κατά τον McGinn (1995, κριτική του Dennett), τα γονίδια είναι ένα είδος meme, γιατί μπορούν να οριστούν ως μονάδες-φορείς οδηγιών για την κατασκευή του σώματος, και κάποια εξαπλώνονται με πρόθεση επικοινωνιακή (τα πολιτισμικά), ενώ άλλα αφορούν τη βιολογική αναπαραγωγή (DNA). Η διαδικασία βιολογικής και πολιτισμικής εξέλιξης οδηγείται από την πληροφόρηση (αντιγραφή πληροφοριών από ένα μέρος σε άλλο), ενώ τα σώματα προστατεύουν αυτό το είδος αρχείου, πρβ. όμως και ελευθερία, σκέψη, φαντασία και τις εξελίξεις γλωσσών από σύνθετες σε απλές και πάλι σε σύνθετες με τα καθολικά χαρακτηριστικά.
- Τα καθολικά χαρακτηριστικά είναι δομικά και λειτουργικά, που δημιουργούν το ένα το άλλο, αν και τα λειτουργικά είναι βασικότερα (πρβ. σημασιακά και σημειωτικά χαρακτηριστικά βάθους, που δημιουργούν ολοένα νέα γλωσσικά χαρακτηριστικά).

Βιβλιογραφία

- Attila, R. 1972. *An Introduction to Historical and Comparative Linguistics*. Νέα Υόρκη: McMillan.
- Delacroix, H. 1924. *Le langage et la pensée*. Παρίσι: Félix Alcan.
- Dennett, D. C. 1995. *Darwin's Dangerous Idea: Evolution and the Meanings of Life*. Νέα Υόρκη: Simon & Schuster.
- Gardiner, A. H. 1932. *Theory of Speech and Language*. Οξφόρδη: Oxford University Press.
- Givón, T. 1971. «Historical Syntax and Synchronic Morphology: An Archaeologist's Field Trip», *Chicago Linguistic Society* 7, 394–415.
- Geeraerts, D. 1991. «La grammaire cognitive et l'histoire de la sémantique lexical», *Communications* 53, 17–50.
- Grammont, M. 1950. *Traité de phonétique*. Παρίσι: Librairie Delagrave.
- Henry, A. 1966. «A propos de certains 'noms' selon B. Pottier», στο *Mélanges de linguistique et de philologie romanes offerts à Pierre Gardette*. Παρίσι: Klincksieck, 245–252.
- Jakobson, R. 1971. «Principles of Historical Phonology», στο A. R. Keiler (επιμ.), *A Reader in Historical and Diachronic Linguistics*. Νέα Υόρκη: Holt, Rinehart & Winston, 121–138.

- . 1973. «L'importance de Kruszewski dans le développement de la linguistique générale», στο R. Jakobson, *Essais de linguistique générale II*. Παρίσι: Minuit, 238–257.
- Leroi-Gourhan, A. 1945. *Milieu et techniques*. Παρίσι: Albin Michel.
- Lévi-Strauss, Cl. 1990. *Ανθρωπολογία και μύθος (Πρώτος τόμος)*. Μτφρ. Α. Παρίση. Αθήνα: Καρδαμίτσα.
- Lightfoot, D. W. 1979. *Principles of Diachronic Syntax*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press.
- McGinn, C. 1995. «Consciousness Evaded: Comments on Dennett», *Philosophical Perspectives* 9, 241–249.
- Portmann, A. 1978. *Biologie und Geist*. Φρανκφούρτη (στον Main): Suhrkamp.
- Prince, A. & P. Smolensky. 1993. *Optimality Theory: Constraint Interaction in Generative Grammar (Technical Report RuCCS-TR-2)*. New Brunswick, NJ: Rutgers University.
- Σετάτος, Μ. 1987. «Απο τα αρχαία στα νέα ελληνικά. Φωνολογικές αλλαγές», *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 8, 187–192.
- . 1994. *Γλωσσολογικές Μελέτες. ΕΕΦΣΠΘ, Περίοδος Β', Τεύχος Τμήματος Φιλολογίας, Παράρτημα 4*. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ.
- . 1999. «Η τονικότητα», *Εφαρμοσμένη Γλωσσολογία* 15, 71–78.
- . 2024α. «Προσωδιακά χαρακτηριστικά στην κοινή νεοελληνική», στον παρόντα τόμο: Μ. Σετάτος, *Μελέτες για τη γλώσσα και τα σημεία I*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη], 275–281.
- . 2024β. «Γλώσσα και οικονομία», στον παρόντα τόμο: Μ. Σετάτος, *Μελέτες για τη γλώσσα και τα σημεία I*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη], 45–59.
- Τριανταφυλλίδης, Μ. 1991. *Νεοελληνική γραμματική (της δημοτικής)*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη].
- Φιλιππάκη-Warburton, Ει. 1992. *Εισαγωγή στη θεωρητική γλωσσολογία*. Αθήνα: Νεφέλη.

